

Factors for Improving the Educational System with an Emphasis on the Alignment of Theory and Practice in the Thought of Imam Musa Sadr

Mansoureh Seyed Salehi¹, Masoud Azarbaijani^{2*}, Fahimeh Ansarian³, Mohsen Esmaeili⁴

1. Department of Philosophy of Education, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Department of Psychology, Research Institute of Seminary and University, Qom, Iran

3. Department of Education and Counseling, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

4. Department of Law and Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran

ABSTRACT

Received: 03 Jan 2025

Accepted: 17 Feb 2025

Available Online: 18 Aug 2025

Keywords

education, Imam Musa Sadr's educational system, factors for improving the educational system, thought and conduct, theory and practice

The present study, based on the factors for improving the educational system with an emphasis on the alignment of theory and practice in the thought of Imam Musa Sadr, employs an analytical and interpretive approach to identify and present Imam Musa Sadr's educational system as a framework entirely founded on divine values and human virtues. Given the significance of the orientation of the educational system and the components utilized in designing its educational models in terms of their alignment with authentic religious criteria and the fulfillment of the objectives of this intellectual system, as well as for identifying the themes of Sadr's educational system, the study utilized 14 interviews, Imam Musa Sadr's books, and expert lectures. The findings indicate that, in Sadr's thought, in addition to the emphasis on inherent and divine dignity, as well as the spiritual and psychological aspects of human existence, and the active and sovereign role of God in the educational system, five sub-themes have been identified as factors for improving the educational system: (1) the foundations of the nature of the educational system (Sadr's perspectives and insights), (2) the principles of the educational system (the philosophy of Sadr's educational system), (3) the pillars of Sadr's educational system (the characteristics or indicators of Sadr's educational system), (4) the structure of Sadr's educational system, and (5) the system's attention to learners' issues (educational programs). Accordingly, the improvement of the educational system, with an emphasis on the alignment of theory and practice in the thought of Imam Musa Sadr, was carried out in such a way that its components interact adequately with each other to yield practical outcomes in implementation.

How to cite:

Seyed Salehi, M., Azarbaijani, M., Ansarian, F., & Esmaeili, M. (2025). Factors for Improving the Educational System with an Emphasis on the Alignment of Theory and Practice in the Thought of Imam Musa Sadr. *Study and Innovation in Education and Development*, 5(2), 177-190.

* Corresponding Author:

Dr. Masoud Azarbaijani

E-mail: Mazarbayejani1110@yahoo.com

© 2025 the authors. Published by Institute for Knowledge, Development, and Research.

This is an open access article under the terms of the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License.

EXTENDED ABSTRACT

INTRODUCTION

The educational system serves as a crucial institution in shaping individuals and societies, transferring knowledge, values, and social norms from generation to generation. The quality of an educational system is determined by various factors, including its philosophical foundations, teaching methodologies, and alignment between theoretical knowledge and practical application (3). One of the primary concerns in modern educational reforms is bridging the gap between theoretical teachings and their practical implications, ensuring that students not only acquire knowledge but also develop the ability to apply it effectively in real-life situations (2).

Imam Musa Sadr, a prominent religious and intellectual figure, proposed a distinctive educational model rooted in Islamic principles, emphasizing the integration of thought and practice. His vision of education extends beyond the conventional classroom framework, advocating for a holistic approach that nurtures intellectual, spiritual, and moral development (5). This study aims to explore the key elements of Imam Musa Sadr's educational philosophy, focusing on the factors that contribute to the improvement of the educational system while maintaining an alignment between theoretical knowledge and practical execution.

In contemporary discourse, education is often critiqued for its increasing detachment from real-world applications, leading to graduates who lack the necessary skills to contribute effectively to society. Imam Musa Sadr's approach provides a comprehensive framework for addressing this challenge, offering insights into the integration of divine values, ethical responsibility, and academic excellence (4). By analyzing his educational thought, this study seeks to highlight the essential components required to reform and enhance the educational system in a way that fosters both intellectual growth and societal progress.

METHODS AND MATERIALS

The present study employs an analytical and interpretive research approach to examine Imam Musa Sadr's educational system. The research methodology includes qualitative content analysis based on primary sources, such as Imam Musa Sadr's writings, lectures, and interviews with experts knowledgeable in his educational philosophy. A total of 14 interviews were conducted with scholars and practitioners who have studied or applied Sadr's educational principles in various contexts.

The data were analyzed using thematic analysis, following an inductive coding process to identify key themes and sub-themes related to educational improvement. The study categorized the educational principles into five major dimensions: (1) foundational principles of the educational system, (2) philosophical underpinnings, (3) structural components, (4) key characteristics, and (5) practical applications within learning environments.

Data were collected through document analysis and expert interviews. The analysis was conducted using qualitative coding software to ensure systematic data organization. The coding process involved open, axial, and selective coding to extract significant patterns from the qualitative data. The findings were validated through member checking and expert review to ensure credibility and accuracy.

FINDINGS

The analysis of Imam Musa Sadr's educational thought revealed five primary factors contributing to the improvement of the educational system:

1. **Foundations of the Educational System:** Imam Musa Sadr emphasized the divine nature of human dignity, the spiritual and psychological aspects of human development, and the central role of God in education. His approach integrates theological perspectives with modern pedagogical strategies, ensuring that education nurtures both intellectual and moral growth.
2. **Philosophy of Education:** The study found that Sadr's philosophy is deeply rooted in Islamic teachings, advocating for an educational system that aligns with religious principles while fostering critical thinking and creativity. His philosophy opposes purely secular models of education, arguing that knowledge should be pursued in a way that reinforces moral integrity and social responsibility.
3. **Structural Elements of the Educational System:** Sadr proposed a structured yet flexible educational model that adapts to learners' needs while maintaining core ethical values. He emphasized the importance of interactive learning environments where students actively engage in discussions, reflections, and hands-on experiences.
4. **Characteristics of an Effective Educational System:** The findings suggest that an ideal educational system, according to Sadr, should balance theoretical instruction with experiential learning. He highlighted the significance of community involvement, ethical leadership, and continuous self-improvement as essential attributes of educators.

5. **Practical Applications in Learning Environments:** The study identified various pedagogical strategies inspired by Sadr's thought, including mentorship, collaborative learning, and service-based education. His model encourages students to apply their knowledge through real-world problem-solving, ensuring that theoretical concepts are internalized and translated into meaningful action.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The findings of this study underscore the importance of integrating theory with practice in the educational system, as emphasized by Imam Musa Sadr. His approach provides a robust framework for reforming contemporary educational institutions by aligning academic instruction with ethical values and real-world applications. Unlike conventional education systems that often prioritize rote learning and standardized assessments, Sadr's model promotes a dynamic learning process that fosters intellectual curiosity, moral responsibility, and social engagement.

One of the key implications of this study is the necessity of a value-based educational framework that not only imparts knowledge but also cultivates character. Sadr's philosophy challenges the notion that education should be purely technical or secular, advocating instead for a comprehensive approach that integrates spiritual, cognitive, and ethical dimensions. By adopting such a model, educational institutions can better prepare students for the complexities of modern society, equipping them with the skills and values needed to contribute meaningfully to their communities.

Furthermore, the study highlights the role of educators as facilitators of holistic learning experiences rather than mere transmitters of information. Sadr's emphasis on mentorship and community-based learning suggests that education should extend beyond the classroom, engaging students in activities that reinforce their theoretical knowledge through direct application.

In conclusion, the research demonstrates that Imam Musa Sadr's educational thought offers valuable insights for improving the educational system. By fostering a harmonious relationship between theory and practice, his model presents a viable solution to the contemporary challenges facing education. Future research should explore the practical implementation of Sadr's principles in different educational settings, assessing their impact on student learning outcomes and societal development.

عوامل بهبود نظام تربیتی با تاکید بر مطابقت نظر و عمل در اندیشه امام موسی صدر

منصوره سید صالحی^۱، مسعود آذربایجانی^{۲*}، فهمیه انصاریان^۳، محسن اسماعیلی^۴

۱. گروه فلسفه تعلیم و تربیت، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. گروه روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

۳. گروه تربیت و مشاوره، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۴. گروه حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با مبنا قرار دادن عوامل بهبود نظام تربیتی با تاکید بر مطابقت نظر و عمل در اندیشه امام موسی صدر، به روش تحلیلی، تفسیری به احصاء و ارائه نظام تربیتی امام موسی صدر، به عنوان یک منظومه کاملاً مبتنی بر ارزش‌های الهی و فضیلت‌های انسانی، استوار گردانید پرداخته است. به جهت اهمیت نوع جهت‌گیری نظام تربیتی و نیز مؤلفه‌های مورد استفاده در طرح ریزی الگوهای تربیتی آن از حیث انطباق با معیارهای اصیل دینی و تأمین غایات این نظام فکری، همچنین برای احصا مضامین نظام تربیتی صدر از ۱۴ مصاحبه، کتاب‌های امام موسی صدر، سخنرانی‌های خبرگان استفاده شد. نتایج حاصله حاکی از آن است که در اندیشه صدر علاوه بر تأکید بر کرامت ذاتی و الهی و نیز جنبه نفسانی و روحانی وجود انسان محور و فعال مایشاء بودن خداوند در نظام تربیتی، ۵ مضمون فرعی (مبانی ماهیت نظام تربیتی (بینش و نگرش صدر)، اصول نظام تربیتی (فلسفه نظام تربیتی صدر)، ارکان نظام تربیتی صدر (ویژگی‌های نظام تربیتی صدر یا شاخصه‌های نظام تربیتی صدر)، ساختار نظام تربیتی صدر و اهتمام نظام تربیتی به مسایل فراگیران (برنامه‌های نظام تربیتی) بعنوان عوامل بهبود نظام تربیتی در پژوهش مورد نظر مشخص شده است. بدین وصف عوامل بهبود نظام تربیتی با تاکید بر مطابقت نظر و عمل در اندیشه امام موسی صدر به نحوی انجام گرفت که اجزای آن با یکدیگر تعامل لازم را داشته تا در زمان اجرا، نتایج کاربردی لازم را ارائه نماید.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۸

تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۵/۲۷

کلیدواژه‌ها

تعلیم و تربیت، نظام تربیتی

امام موسی صدر، عوامل

بهبود نظام تربیتی، اندیشه و

منش، نظر و عمل

شیوه ارجاع دهی:

سید صالحی، منصوره، آذربایجانی، مسعود، انصاریان، فهمیه، و اسماعیلی، محسن. (۱۴۰۴). عوامل بهبود نظام تربیتی با تاکید بر مطابقت نظر و عمل در اندیشه امام موسی صدر. پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۵(۲)، ۱۷۷-۱۹۰.

نویسنده مسئول:

دکتر مسعود آذربایجانی

پست الکترونیکی: Mazarbayejani110@yahoo.com

© ۱۴۰۴ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

در جهان امروز نظام‌های تعلیم و تربیت، وظیفه انتقال ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی به آنان را از مدارس پایه تا اتمام دوران دانشگاهی بر عهده دارد. لذا تربیت در زیر نظام‌های آموزشی، نیازمند طراحی یک محیط تربیتی پویا می‌باشد. یکی از عناصری که باعث بهبود کیفیت نظام‌های تعلیم و تربیت می‌شود آسیب شناسی محیط تربیتی است. کیفیت بهبود نظام تربیتی به مجموعه اقدام‌ها و روش‌هایی اشاره دارد که با هدف ارتقاء کیفیت آموزش و یادگیری در مدارس و سایر نهادهای آموزشی انجام می‌شود (1). تربیت به فرآیند آموزش و پرورش فرد یا گروهی از افراد اشاره دارد که هدف آن پرورش ویژگی‌ها، مهارت‌ها، افکار و رفتارهای مثبت در انسان‌هاست. این فرآیند می‌تواند شامل جنبه‌های مختلفی از جمله تربیت فکری، اخلاقی، اجتماعی و جسمی باشد. همچنین به‌عنوان کمک به رشد شخصیتی و توانمندی‌های فرد در جامعه است (2). تربیت یکی از پایه‌های اساسی و مهم در شکل‌گیری شخصیت فرد و رشد اجتماعی اوست. تربیت شامل فرآیندهایی است که در آن فرد، مهارت‌ها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای مناسب را می‌آموزد. این فرآیند نه تنها در خانواده بلکه در مدارس، جامعه و فرهنگ نیز اتفاق می‌افتد. تربیت صحیح می‌تواند به ایجاد فردی مسئول، با اعتماد به نفس و با مهارت‌های اجتماعی و اخلاقی کمک کند (2). امام موسی صدر، یکی از شخصیت‌های تاثیرگذار مذهبی و اجتماعی لبنان، رویکرد خاص و منحصر به فردی در تربیت و آموزش داشت. روش‌های تربیتی او بر اساس اصول اسلامی و انسانی بنا شده بود و بر دستیابی به یک جامعه متعادل و متعهد تاکید داشت.

تعلیم و تربیت نردبان ترقی جوامع انسانی است. با نگاهی به وضعیت کشورهای توسعه یافته می‌توان نقش پررنگ آموزش و پرورش در دستیابی به توسعه در آن جوامع را به خوبی مشاهده کرد. با این حال نظام تعلیم و تربیت هر کشور برای آنکه بتواند نقش مهم خود را به خوبی ایفا کند نیازمند پاره‌ای ملاحظات است. از جمله این ملاحظات، مبانی نظری حاکم بر ساختار تعلیم و تربیت است که اگر هماهنگ و هم سو با اهداف کلی و نیز جهان بینی اعتقادی جامعه نباشد نمی‌توان نسبت به تحقق اهداف و چشم اندازهای مورد تاکید نظام سیاسی عقیدتی، حاکم بر جامعه امیدی داشت؛ زیرا موفقیت یک نظام حاکمیتی در گرو هماهنگی اجزای متشکله آن و همسویی آنان در جهت تحقق هدف‌ها و نیز تناسب آن‌ها با ویژگی‌های خاص فرهنگی اعتقادی جامعه و افراد آن است (3).

به جهت ابتدای نظام حاکمیتی ایران بر جهان بینی الهی اسلامی و تعریف خاص آن از انسان مطلوب و تراز ضروری است که نوع جهت گیری تربیتی از حیث دینی با غیر دینی بودن و نیز مؤلفه‌های مورد استفاده در طرح ریزی الگوهای تربیتی آن کاملاً منطبق با معیارهای اصیل دینی و تامین کننده غایات این نظام فکری باشند.

اهمیت این امر از آن روست که امروزه در تمامی نظام‌های آموزشی دوران مدرن کارکرد مدارس تنها به پرورش افراد هوشمند برای حضور و زیست در دنیای رقابتی امروز خلاصه نمی‌شود، بلکه فراتر از این کار کرد. از مدارس انتظار می‌رود که فراگیران تحت آموزش خود را به گونه‌ای پرورش دهند که توانایی آن را داشته باشند. بر اساس یک جهان بینی قابل دفاع درست را از نادرست و هنجار

را از ناهنجار تشخیص داده و بر مبنای آن عمل کنند (4)؛ با این حال، آنچه در جهان امروز شاهد آن هستیم این است که نظام‌های آموزشی در مبنای و ساختار خود توجه اندکی به مؤلفه‌های سنتی و فرهنگی جامعه داشته و نوعی فترت و جدایی میان این دو مقوله در ساختار تعلیم و تربیت آنان جلوه گر شده است. وجود چنین حقیقت موجب شده تا برخی از متخصصان حوزه تعلیم و تربیت، از وجود نوعی بحران سخن به میان آورند که به زعم ایشان به ویژه در جهان اسلام، محصول جدایی غیر منصفانه نظام تربیتی موجود از منابع اصیل و حیاتی است. امری که به اعتقاد آنان تنها از طریق رجوع مجدد به منبع لا یزال الهی و معارف حقه دینی در امر تعلیم و تربیت قابل رفع و رجوع می‌باشد (5).

از منظر این اندیشمندان ضرورت آن وجود دارد که مربیان و متصدیان تعلیم و تربیت به شناختی عمیق از ارزشهای جامعه خود دست یابند تا با بهره گیری صحیح از این ارزش‌ها در قالب برنامه‌های درسی و تربیتی توانایی مخاطبین خود برای زیست اخلاقی و معنوی متناسب با مقتضیات جامعه خویش را افزایش دهند. این امر بدین معناست که هر نظام آموزشی می‌بایست نظریه تربیتی و مدل تعلیمی خاص خود را در برنامه‌های تربیتی مبنای قرار دهد؛ مدلی که متناسب با فرهنگ آن جامعه تولید با اتخاذ شده باشد و مربیان را از آموزش‌هایی برخوردار کند که با فرهنگ و زندگی عملی و عینی آنان پیوند وثیق داشته و با آن در آمیخته باشد (5).

بدیهی است که در راستای تدوین چنین نظام و مدل تربیتی، مهم ترین گام، اخذ نظریه و نظام فکری منسجم و متناسب با رویکردهای کلان نظام سیاسی- عقیدتی حاکم بر جامعه است. از آنجایی که در ساختار سیاسی- عقیدتی حاکم بر کشورمان، یک نظام دینی با رویکردهای مذهبی استقرار دارد برگرفتن نظریه همسو با چنین نظامی در حوزه تعلیم و تربیت اهمیت مضاعفی می‌یابد؛ چراکه با وجود نظریه‌های تربیتی غیر دینی و سکولار و نتایج و غایات حاصل از آنها؛ توجه به رویکردهای دینی اصیل و خالص در حوزه تعلیم و تربیت برای چنین ساختاری ضرورتی غیر قابل اجتناب به شمار می‌آید. در همین راستا، بررسی‌های به عمل آمده حاکی از آن است که نظام‌های دینی و غیردینی در حوزه تعلیم و تربیت بر مبنای دو موضوع هدف زندگی تجاوز (باور / عدم باور به وجود ماوراء برای عالم هستی) و ابعاد وجودی انسان (اعتقاد به تک ساحتی با دو ساحتی بودن وجود انسان)، فهم‌ها و رویکردهای متفاوتی نسبت به مقوله تعلیم و تربیت اتخاذ کرده و مربیان خود را به مقاصد و غایات متفاوتی رهنمون می‌گردند. در نگاه دینی، هدف زندگی انسان امری ماوراء طبیعی و فراتر از زندگی دنیوی در نظر گرفته می‌شود و به همین سبب رسالت تعلیم و تربیت، بیرون بردن انسان از دایره تنگ زندگی مادی و جاودانه کردن و شبیه کردن او به وجود مطلق تلقی می‌شود که بر کرانه ازل و ابد نشسته است. در چنین فضایی از آنجایی که جهان دو بعدی و هستی طبیعی و ماوراء الطبیعی، جولانگاه حرکت انسان به شمار می‌آید، وجود انسان نیز متشکل از دو ساحت «جسم» و «روح» دانسته می‌شود و بر همین اساس تعلیم و تربیت او نیز بر هر دو جنبه روحانی و جسمانی وی متمرکز می‌گردد. این در حالی است که از منظر نگاه غیر دینی عالم هستی در جهان ماده خلاصه می‌شود هدف، زندگی زیست این جهانی انسان به شمار آمده و رسالتی برتر از زندگی دنیوی برای او مطرح نمی‌شود. چنین نگاهی موجد این نتیجه است که انسان موجودی تک ساحتی انگاشته می‌شود که تمام وجوه تربیتی او بر پرورش این بخش از وجود وی متمرکز می‌گردد (6).

بر وصفی که رفت نکته نخستی که می‌توان آن را مورد توجه و تاکید قرار داد این است که به مسبب آنکه در منظومه تفکر دینی ((باور به ماوراء برای این عالم)) و نیز اعتقاد به ((دو ساحتی بودن وجود انسان (روح و جسم))) و به تبع این امر ((باور به معاد و حیات اخروی)) از امهات معتقدات دینی به شمار می‌آیند، ضرورت دارد که در تشریح مبانی و مؤلفه‌های نظری نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران توجه به سه مؤلفه فوق‌الذکر همواره مورد توجه قرار گیرد. با درک چنین ضرورتی نکته بعدی که می‌بایست بدان توجه کرد این است که در راستای ابتدای نظام تربیتی بر اساس جهان بینی و مبانی دینی، لازم است که عناصر و اجزای این نظام تربیتی نیز در راستای همین مبانی و جهان بینی ارائه شوند؛ زیرا مشاهده می‌شود که برخی از نظامات تربیتی که توسط برخی اندیشمندان ارایه گردیده اند، علیرغم اینکه توسط بنیان گذارانی معتقد به اصول دینی و بر مبنای یک نظریه دینی معرفی و بنا نهاده شده اند، در تشریح مؤلفه‌ها و عناصر نظام تربیتی خویش، توجهی به الزامات فرهنگی و مقتضیات جریان دینی مورد استناد خود نداشته اند و اجزاء ارایه شده توسط آن‌ها، بدون توجه به جریان فکری و تربیتی فرهنگ خود بوده است. در میان اندیشمندان حوزه دین به ویژه دین اسلام عالمانی بوده اند که سعی کرده اند با درک و شناخت درست اندیشه دینی به تشریح مؤلفه‌هایی بپردازند که کاملاً رنگ و بوی دینی داشته و تأمین کننده اهداف غایی نظام فکری دینی در حوزه تعلیم و تربیت باشند. نمونه بارز این اندیشمندان و عالمان امام موسی صدر بر آن شد تا بر اساس مبانی و اصول دین اسلام نظامی تربیتی پایه ریزی کند که به حق بتوان نام تربیت دینی را بر آن نهاد. او با مبنا قرار دادن مشربهای سه گانه فکری جهان اسلام جریان‌های فقهی، فلسفی و عرفانی، سعی کرد تا مؤلفه‌های اصلی این سه نحله فکری را در امتزاج با یکدیگر ارائه کند. که ما حاصل کوشش او ارائه یک نظام تربیتی کاملاً دینی بر اساس معیارهای اصلی و اصیل دیانت بوده است. او از محدود اندیشمندان جهان اسلام است که در لبنان اندیشه ورزی و ممارست استادانه کرده و به واسطه غور عمیق و محققانه در حوزه‌های مختلف به ترسیم نظامی تربیتی نائل شده که محصول امتزاج و شمولیت حوزه‌های مختلف است. ضرورت انجام چنین پژوهشی از آن روست که بررسی و تحلیل پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه نظام تربیتی امام موسی صدر نشان از آن دارد که پژوهشهای بسیار اندکی در خصوص احصاء و ارائه نظام تربیتی بر مبنای دیدگاه صدرانجام شده و خلا چنین پژوهشی کاملاً مشخص و مشهود است. بر آنچه رفت در زمینه تبیین و ارائه نظام تعلیم و تربیت بر اساس دیدگاه‌های امام موسی صدر، نوعی خلا پژوهشی وجود دارد که پژوهش حاضر بر آن بوده تا این خلا را بر طرف کرده و نسبت به احصاء و ارائه آن اقدام کند. در همین راستا آنچه قابل ذکر است این است که تعلیم و تربیت مقوله بسیار پر اهمیت و مهمی نزد صدر بوده است. میزان توجه و نوع رویکرد او به این موضوع را می‌توان از آثار و تقریرات در این زمینه دریافت و استنباط کرد.

پژوهش حاضر در پی آن است که به احصاء و استخراج مبانی، اصول ارکان و سازمان نظام تربیتی او بپردازد و آن را در قالب

این سؤال که «عوامل بهبود کیفیت نظام تربیتی با تاکید بر اندیشه امام موسی صدر کدام است؟ پاسخ داده و ارائه نماید.

پژوهش جاری از نظر پارادایم و فلسفه پژوهش در زمره پژوهش‌های «تفسیر گرایانه» از حیث هدف پژوهشی کاربردی و از نظر ماهیت داده‌ها پژوهشی کیفی به شمار می‌آید. از حیث شیوه‌ها و روش‌های انجام تحقیقات کیفی نیز از روش تحلیل مضمون بهره گرفته شده؛ چراکه، شناسایی تحلیل و تفسیر مضامین و مقولات زیربنایی و اصلی در متون تقریری صدر در زمینه تعلیم و تربیت پی جویی شده است لذا این گونه میتوان اظهار کرد که روش پژوهش، جاری تحلیلی - تفسیری است. تحلیل مضمون انجام شده در این پژوهش بر مبنای روش آتراید - استرلینگ (۲۰۰۱) صورت گرفته که طی آن ابتدا در سه سطح نقشه و شبکه‌ای از کل مضامین موجود در متون مورد مطالعه ارائه می‌شود و سپس بر اساس این شبکه‌ها تحلیل و تفسیر نهایی درخصوص داده‌های احصاء شده به تفکیک سوالات پژوهش ارائه می‌گردد. این سه سطح عبارت اند از سطح نخست مضامین فراگیر که شامل مضامین عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان یک کل هستند و در کانون شبکه مضامین قرار می‌گیرند. سطح دوم مضامین سازمان دهنده که در برگیرنده مضامین حاصل از ترکیب و تلخیص مضامین پایه هستند و در نهایت سطح سوم مضامین پایه اصلی که شامل کدها و نکات کلیدی موجود در متن می‌شوند. در این راستا و به منظور انجام تحلیل مضمون به شیوه (آتراید استرلینگ)، شش گام عملی طی شد که در گام نخست آشنایی با داده‌ها صورت پذیرفت؛ بدین صورت که اطلاعات موجود در جامعه پژوهش کتاب‌های امام موسی صدر، سخنرانی‌ها و مصاحبه با خبرگان (خواهر امام موسی صدر)، حاصل آید. در گام دوم کدگذاری و ایجاد کدهای اولیه انجام شد که طی آن کلیدواژه‌ها و عبارات مناسب (کدها) جهت جست و جوی هدفمند در جامعه پژوهش مشخص شدند. در گام سوم جست و جو و شناخت مضامین صورت گرفت و طی آن کدهای مختلف در قالب مضامین، جانمایی شده و تمامی داده‌های کدگذاشته شده ی مرتبط با هر یک از مضامین احصاء و گردآوری شدند. در گام چهارم پردازش و ترکیب داده‌های به دست آمده انجام شد و به سیمایی از شبکه مضامین احصاء شده دست یافته شد. در گام پنجم، شبکه‌های مضامین به دست آمده مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت و با رجوع مجدد به دیدگاه‌های صدر اعتبار و وثاقت داده‌های حاصله مورد ارزیابی قرار گرفت و در صورت نیاز اصلاحات لازم به عمل آمد استنباط‌های نهایی در خصوص مبانی، اصول، ارکان و سازمان نظام تربیتی صدر به عمل آمد و در نهایت در گام ششم تنظیم و ویرایش نهایی پاسخ مربوط به هر سؤال پژوهش صورت گرفت تا تصویری منسجم منطقی و غیر تکراری برآمده از داده‌ها در خصوص هر یک از آن‌ها (سوالات پژوهش) ارائه گردد.

یافته‌ها

در پژوهش حاضر از ۱۴ مصاحبه و سخنرانی، مضامین نظام تربیتی امام موسی صدر بدست آمد. در بین ۱۴ مشارکت کننده در این پژوهش ۸ نفر از مشارکت کنندگان زن و ۶ نفر از مشارکت کنندگان مرد بودند. بدین ترتیب که ۵۷ درصد مشارکت کنندگان را خانم و ۴۳ درصد مشارکت کنندگان را آقایان تشکیل می‌دهند. همچنین، از بین ۱۴ مشارکت کننده ۱۴ نفر از مشارکت کنندگان دارای مدرک تحصیلی دکتری و دانشجوی دکتری می‌باشند.

در پژوهش حاضر محقق به دنبال ارائه مدلی برای شبکه مضامین نظام تربیتی صدر است و با توجه به پیش زمینه فلسفی تحقیق (تفسیری) محقق استراتژی تحلیل مضامین را به عنوان راهبرد بهینه در راستای رسیدن به هدف پژوهش انتخاب می‌کند؛ لذا بر اساس این روش ابزار گردآوری اطلاعات علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای برای افزایش اطلاعات خود، به مصاحبه‌های عمیق با خبرگان و بهره‌مندی از تجربه آن‌ها نیز می‌پردازد.

ابتدا کدهای اولیه و واحدهای معنایی استخراج شده از مصاحبه‌ها مشخص و سپس با کد گذاری باز، مضمون‌یابی و نامگذاری مضمون‌ها به سوالات مطرح شده پاسخ خواهیم داد؛ لذا بر اساس این روش ابزار گردآوری اطلاعات علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای به تحلیل مصاحبه و سخنرانی‌های متخصصان و نخبگان نیز می‌پردازد. متن مصاحبه‌ها در نرم افزار Maxqda پیاده‌سازی می‌شود و محقق برای تحلیل داده‌ها به تحلیل خط به خط و جملات و بندهای مصاحبه‌ها و سخنرانی‌ها پرداخت تا بدین ترتیب کدهای اولیه مصاحبه‌ها شناسایی شوند؛ سپس مضمون‌ها مشخص و پس از بازنگری مضمون‌های فرعی و اصلی مشخص شود. تعداد ۲۰۹ واحد معنایی از ۱۴ مصاحبه و سخنرانی‌ها شناسایی شد و برای هر کدام از واحدهای معنایی کد اولیه اختصاص یافت، بدین ترتیب تعداد ۲۰۹ کد اولیه شناسایی و به واحدهای معنایی مرتبط شدند.

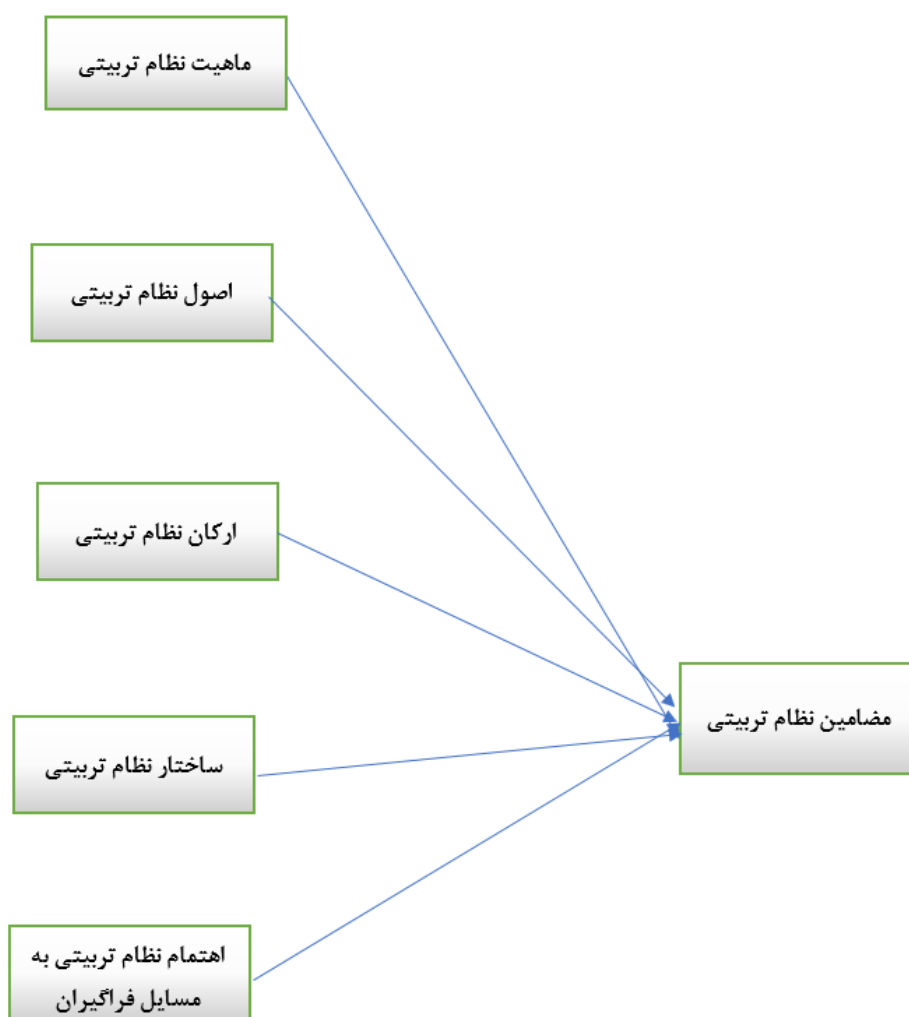
جدول ۱. آمار توصیفی کدهای اولیه در درس‌های انتخاب شده

ردیف	مصاحبه	تعداد کد اولیه	درصد فراوانی	درصد تراکمی
۱	اول	۱۳	۲۲.۶	۲۲.۶
۲	دوم	۱۴	۷۰.۶	۹۲.۱۲
۳	سوم	۱۳	۲۲.۶	۱۱۴.۱۹
۴	چهارم	۱۵	۱۸.۷	۱۳۲.۲۶
۵	پنجم	۱۹	۰۹.۹	۱۴۱.۳۵
۶	ششم	۱۵	۱۸.۷	۱۵۹.۴۲
۷	هفتم	۱۱	۲۶.۵	۱۸۵.۴۷
۸	هشتم	۲۰	۵۷.۹	۲۴۲.۵۷
۹	نهم	۱۵	۱۸.۷	۲۶۰.۶۴
۱۰	دهم	۱۷	۱۳.۸	۲۷۳.۷۲
۱۱	یازدهم	۱۹	۰۹.۹	۲۸۲.۸۱
۱۲	دوازدهم	۱۷	۱۳.۸	۲۹۵.۸۹
۱۳	سیزدهم	۱۴	۷۰.۶	۳۶۵.۹۶
۱۴	چهاردهم	۷	۳۵.۳	۴۰۰
جمع		۲۰۹	۱۰۰	

برای جست و جوی مضمون‌ها، گونه کدها یک مضمون با عنوان متفرقه ایجاد می‌شوند. پس از دسته بندی، کدهای مختلف در قالب مضمون‌هایی قرار گرفته، به طوری که تعداد ۲۰۹ کد اولیه پس از حذف و ادغام کدهای اضافی به تعداد ۸۸ کد تقلیل یافت و در قالب ۵ مضمون فرعی (مبانی ماهیت نظام تربیتی (بینش و نگرش صدر)، اصول نظام تربیتی (فلسفه نظام تربیتی صدر)، ارکان نظام تربیتی صدر (ویژگی‌های نظام تربیتی صدر یا شاخصه‌های نظام تربیتی صدر)، ساختار

نظام تربیتی صدر و اهتمام نظام تربیتی به مسایل فراگیران (برنامه‌های نظام تربیتی) مشخص شده است. در واقع پس از تحلیل، کدهایی که می‌توانستند برای ایجاد یک مضمون در کنار یکدیگر قرار بگیرند و یک مضمون را ایجاد کنند، در یک طبقه قرار گرفته و مضمون آن‌ها را تعیین کردند. برخی از کدهای تکراری نیز حذف شدند. در ادامه با بازبینی، مضمون‌های فرعی در دسته بزرگتری با عنوان مضمون‌های اصلی قرار گرفتند، که تعداد ۵ مضمون اصلی مشخص شده است.

مرحله چهارم زمانی شروع می‌شود که محقق مجموعه‌ای از مضمون‌ها را ایجاد کرده و آن‌ها را مورد بازبینی قرار می‌دهد. این مرحله شامل دو مرحله بازبینی و تصفیه مضمون‌هاست. مرحله اول شامل بازبینی در سطح خلاصه‌های کدگذاری شده است. در مرحله دوم اعتبار مضمون‌ها در رابطه با مجموعه داده‌ها در نظر گرفته می‌شود.

شکل ۲. شبکه مضامین نظام تربیتی جامع با توجه به سیره نظری و عملی امام موسی صدر

تعریف و نام‌گذاری مضمون‌ها: مرحله پنجم زمانی شروع می‌شود که یک نقشه رضایت بخش از مضمون‌ها وجود داشته باشد. محقق در این مرحله مضمون‌هایی را که برای تحلیل ارائه کرده، تعریف کرده و مورد بازبینی مجدد قرار می‌دهد. سپس داده‌های داخل

آن‌ها را تحلیل می‌کند. با تعریف و بازبینی، ماهیت آن چیزی که یک مضمون در مورد آن بحث می‌کند، مشخص شده و این که هر مضمون کدام جنبه از داده‌ها را در خود دارد، تعیین می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

اندیشمندان بسیاری در طول تاریخ بوده‌اند که پیش از مطرح شدن تعلیم و تربیت به عنوان رشته‌ای تخصصی آرای بی‌شماری در این زمینه ارائه کرده‌اند ولیکن چنین نبوده که آرای تربیتی ایشان تشکیل دهنده یک کل منسجم باشد. این امر بدین معناست که ممکن است.

اندیشمندان در بیان آرای تربیتی خود صرفاً به ضرورت‌های اجتماعی زمانه خویش نظر داشته و این آراء را ضرورتاً در فرایندی منطقی از سایر دیدگاه‌های خود از جمله دیدگاه‌های فلسفی و الهیاتی استنتاج نکرده‌اند. این نکته هم در خصوص آثار امام موسی صدر همواره پیداست. از آن جا که امام موسی صدر به مفهوم آکادمیک فیلسوف تعلیم و تربیت نبوده است و به تعریف ماهیت تربیت نپرداخته است، برای رسیدن به این مفهوم ناگزیر شدیم که تلقی او را از روش‌های تربیت مورد توجه قرار دهیم و بر روش‌های عملی او تمرکز کنیم.

نظام تربیتی مورد نظر امام موسی صدر با تکیه بر شیوه‌های تربیت به چهار دسته تقسیم‌بندی می‌شود و ساده‌ترین شیوه تربیت را امر و نهی مربی می‌داند و اثر آن را سطحی و کوتاه‌مدت ارزیابی می‌کند، اما شیوه دوم را که اقناع ذهن و دل‌مربی است از آن برتر می‌شمرد. شیوه سوم از نظر صدر شیوه مکاتب جدید اجتماعی است، یعنی توجه به محیط فرد یا گروه تربیت‌شونده تا به فضایی برای هدف نظام تربیتی تبدیل شود و جریانی در قبال آن شکل بگیرد که فعالیت تربیتی و متقاعدسازی را برای مربی تسهیل کند. از نظر صدر قرآن کریم هر سه شیوه فوق را به کار گرفته است، اما شیوه چهارمی بر آن افزوده است که مختص خود قرآن است و از معجزات اسلام بشمار می‌آید و مکاتب اصلاح‌گرا و انقلابی اخیر می‌کوشند تا از آن اقتباس کنند. صدر برای شیوه اول و دوم تربیت در قرآن به مواردی استناد می‌کند هم‌چون امر و نهی و یا استدلال قرآن و تکیه قرآن بر فطرت انسان و اصول ثابت که باید از ملتهای گذشته گرفت. سپس در شیوه سوم یعنی توجه به فضای مناسب برای تربیت به آموزه‌های دین در باره وجوب برپایی جامعه اسلامی و دستورات مهم آن در مورد فضاهای مناسب مانند نماز جماعت و نماز جمعه، حج و ماه رمضان و اعیاد و هم‌چنین نهی از معاشرت با بدکاران استناد می‌کند و در شیوه چهارم به روش خاصی از قرآن کریم در تربیت انسان اشاره می‌کند که انقلاب در مفاهیم و یا تحولی ژرف در نگرش کلی به جهان هستی و زندگی و ارتباط با هدف تربیتی است. از نظر صدر قرآن کریم از طریق آیات و تصویری که از آفرینش و موجودات و زندگی برای انسان ترسیم می‌کند، می‌کوشد فضایی عام در ذهن انسان پدید آورد تا در آن حس کند که موفقیت و جاودانگی در پایبند بودن به رهنمودهای اسلام است و جهان هستی هر فرد یا گروهی را که با این قواعد هماهنگ و همسو نباشد، طرد

می‌کند و سرنوشت آنان نیستی و فراموشی خواهد بود (7-10). از نظر صدر این شیوه متعالی قرآن در تربیت، الگو و نمونه بسیار عالی و اعجاب‌انگیزی است که می‌تواند راهنمای عمل نظام تعلیم و تربیت ما باشد.

با این حال باید دانست که عنصر دین همچنان عنصر غالب در نظام تربیتی صدر است وی نظریه تربیتی خود را بر دو بنیاد ارزش‌های الهی و افضلیت‌های انسانی بنا نهاد و آن را بر ارکان تربیت قرآنی، استوار گردانید هدف غایی و کمال مطلوب در نظر و عمل صدر در همراه دیدن اصول دین و روش تربیت، عدم تفکیک میان دو حوزه عمل و نظر است، چیزی که از آن به گفتمان نظام تربیتی صدر تعبیر می‌شود.

در این پژوهش تلاش شده است عوامل بهبود نظام تربیتی با تاکید بر مطابقت نظر و عمل در اندیشه امام موسی صدر به نحوی انجام گیرد که اجزای آن با یکدیگر تعامل لازم را داشته تا در زمان اجرا، نتایج کاربردی لازم را ارائه نماید. ارتباط منطقی عناصر نظام تربیتی نیز نکته مهمی در این مقاله می‌باشد. به همین منظور تلاش شده است این ارتباط بین عناصر و نظام تربیتی مورد نظر به وجود آید. نظام تربیتی صدر در ۵ مضمون فرعی (مبانی ماهیت نظام تربیتی (بینش و نگرش صدر)، اصول نظام تربیتی (فلسفه نظام تربیتی صدر)، ارکان نظام تربیتی صدر (ویژگی‌های نظام تربیتی صدر یا شاخصه‌های نظام تربیتی صدر)، ساختار نظام تربیتی صدر و اهتمام نظام تربیتی به مسایل فراگیران (برنامه‌های نظام تربیتی) مشخص شده است.

بر وصفی که رفت از آنجایی که نظام تربیتی صدر بر مبنای آموزه‌های دین مبین اسلام، طراحی و تبیین گردیده است. به محققان ارجمند پیشنهاد می‌شود که به جهت غنابخشی به مطالعات این حوزه، «مبانی»، «اصول»، «ارکان» و «ساختار نظام تربیتی وی را با مبانی، اصول، ارکان و ساختار نظام‌های تربیتی سایر اندیشمندان مسلمان ادیان الهی و حتی مکاتب غیر دینی مقایسه و بررسی نمایند تا به تصویری روشن از وجوه اشتراک و تمایز میان این نظام‌ها دست یافته شود.

همچنین قابل ذکر است که پژوهش جاری برای به سرانجام رساندن پژوهش خویش با دو محدودیت عمده مواجه بودند که امید می‌رود توسط محققان پژوهش‌های اتی در این زمینه و به ویژه نظام تربیتی صدر مدنظر قرار گیرد. نخست حجم وسیع، آثار مکتوب و تقریرات امام موسی صدر توسط ایشان و سایر محققان بود که امکان مطالعه و بررسی جملگی آنان را از محققان سلب می‌نمود. آثار مکتوب در زمینه امام موسی صدر بوسیله محققان و پژوهشگران را تا ۴۵ اثر شناسایی شده، که مطالعه و واکاوی تمامی این آثار، امری صعب و دشوار است. به همین سبب تلاش شد تا مرتبط ترین آثار ایشان در حوزه تعلیم و تربیت شناسایی و بر اساس این مکتوبات به احصاء مفاد مدنظر برای پژوهش جاری اقدام گردد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

منابع

1. Pazouki B. History of Contemporary Western Philosophy. Tehran: Institute for Research in Philosophy and Wisdom of Iran; 2020.
2. Moradi Mokhles HS, Salehi. Comparing the Effectiveness of Creative Drama and Dramatic Play Methods on Social Attitudes and Spiritual Ability. Journal of Sociology of Art and Literature. 2018;13(1):159-78.
3. Roznani H. Islamization of Educational and Curricular Programs. Methodology of Human Sciences Quarterly. 2002;87-329.
4. Daher Y. Step by Step with the Imam. Farkhiyan M, Mousavi Nejad M, editors. Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute; 2017.
5. Soleiman Nejad A. Teaching Methods of Religious Education. Tehran 2014.
6. Mohammadi B, Mansouri B. Religious and Secular Ethics. Tehran: Young Thought Foundation; 2017.
7. Sadr M. The Path of Imam Sayyed Musa Sadr. Beirut: Dar Bilal for Printing and Publishing; 2014.
8. Sadr M. Nay and Li: Essays on Islam, Humanity, Lebanon, and Resistance. Hojjati Kermani A, editor 2015.
9. Sadr M. Religions in Service of Humanity: Selected Speeches, Articles, Interviews, and Statements of Imam Musa Sadr. 2nd ed. Tehran: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute; 2016.
10. Sadr M. For Life. Farkhiyan M, editor: Imam Musa Sadr Cultural and Research Institute; 2011.